

شاخص‌های علمی جامعه منتظر در اندیشه مقام معظم رهبری (مدظله)

زهرا مهدوی فخر^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۳/۱۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۴/۱۵

چکیده

ارزیابی کارکرد جامعه منتظر، براساس پایبندی او به شناسه‌هایی است که از رهگذر دانش و حیانی برگزیده شده‌اند؛ مقام معظم رهبری شاخص علم را برجسته‌ترین ابزار سنجش برمی‌شمارند. رویکرد دین به مرتبه دانش، نیز نگرش مقام معظم رهبری به عنوان یکی از اندیشمندان برجسته جهان اسلام به این شاخص، بازگوکننده آن است که علم می‌توند از مهم‌ترین سازه‌های نظام اجتماعی منتظر باشد. نویسنده این نوشتار در تلاش است به روش توصیفی - تحلیلی به واکاوی شناسه‌های جامعه علمی منتظر از دیدگاه رهبر انقلاب اسلامی باشد. همسویی با رشد و بالندگی تمدن اسلامی، ثبات در جدیت و تلاش علمی، انحصار شکنی و آزاداندیشی علمی، اجتهاد و نواندیشی، قداست علمی، جهش علمی و نافعیت علم؛ دستاورد واکاوی سخنان مقام معظم رهبری در این گفتار می‌باشند؛ در این میان هم‌سوایی با رشد و بالندگی تمدن اسلامی، نیز اجتهاد و نواندیشی بیش از سایر یافته‌ها مورد توجه ایشان بود. برآیند پژوهش حاضر در هوشیاری و روشن‌ضمیری متخصصان و دانشمندان عرصه‌های گوناگون علمی به منظور درک بهتر رسالتی که بر عهده دارند و برابری اهداف و مسیر علمی خود با این شناسه‌ها نقش به‌سزایی دارد.

واژگان کلیدی: اجتهاد و نواندیشی، انحصار شکنی، تمدن اسلامی، شاخص‌های علمی، جامعه منتظر، جهش علم.

مقدمه

هر جامعه برای رسیدن به فرجام پسندیده خود بهره‌مند از شناسه‌هایی است که پایبندی به

۱. طلبه حوزه علمیه فاطمه معصومه علیها السلام اهواز، ایران (z.m.fakhr.213@gmail.com).

آنها، افراد جامعه را به سرانجام چشم داشته شده نایل می‌گرداند. بن‌مایه این الگوهای برجسته در جوامع، متفاوت است. جامعه منتظر برای رسیدن به نهایت دلخواه خویش که برپایی حکومت و تمدن نوین اسلامی می‌باشد؛ بایستی شناسه‌هایی را که از منشأ دانش و حیانی - قرآن و گفتار معصومین - و علوم عقلی به دست آمده‌اند را، رعایت و نسبت به آنها پایبند باشد. رویکرد دین به مرتبه دانش، نیز نگرش مقام معظم رهبری به عنوان یکی از اندیشمندان برجسته جهان اسلام به این شاخص، بازگوکننده آن است که علم می‌توند از مهم‌ترین سازه‌های نظام اجتماعی منتظر باشد. بر این اساس، بایستگی آگاهی و شناخت افراد جامعه از یک‌سو و تأکید ویژه معظم‌له به مقوله علم از سوی دیگر، ضرورت تبیین و تشریح این شاخص را پدیدار می‌سازد.

درباره ویژگی‌های جامعه منتظر و تمدن اسلامی، هم‌چنین جایگاه علم در اندیشه رهبری، مقاله‌هایی به نگارش درآمده است. از جمله محسن موحدی در مقاله خود با عنوان «شاخص‌های جامعه منتظر از دیدگاه مقام معظم رهبری» پس از تبیین مسئله انتظار، شاخص‌های جامعه منتظر را با رویکرد عصر ظهور بررسی می‌کند؛ هم‌چنین مقاله «واکاوی شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری» نوشته مرتضی اکبری و فریدون رضایی، اصول تمدن نوین اسلامی را برمی‌شمارد؛ فریدون عبدی نیز در مقاله خود با عنوان «بررسی مدیریت علمی کشور از دیدگاه مقام معظم رهبری» به تفسیر و توجیه نقش علم در مدیریت نظام جمهوری اسلامی ایران می‌پردازد.

نگارنده در این نوشتار با این فرضیه که «علم اصلی‌ترین شاخص جامعه منتظر است» درصدد است ابتدا با ارائه تعریف درستی از جامعه منتظر و شناسایی پهنه آن، سپس واکاوی ارزش علم در نگاه رهبر انقلاب اسلامی، از رهگذر برابرسازی شناسه‌های علمی با نیازمندی‌های جامعه منتظر، در راستای ایجاد تمدن نوین اسلامی، «شاخص‌های علمی جامعه منتظر» را در اندیشه مقام معظم رهبری واکاوی نماید؛ آنگاه با تکیه بر آیات و روایات، یافته‌های پژوهش حاضر را مستند و متقن بگرداند.

لازم به یادآوری است روی آوردن و توجه دادن متخصصان عرصه‌های گوناگون علمی در سراسر جهان اسلام، به رسالت و وظیفه‌ای که برای برپایی و گسترش تمدن نوین اسلامی، بر عهده آنها نهاده شده است؛ هم‌چنین روشن‌ضمیری و فزونی معرفت افراد جامعه منتظر نسبت به مرتبه و جایگاه علم در انتظارگری آنها، از عناصری است که امید می‌رود از پیامدهای مقاله باشد.

تعریف شاخص

شاخص به معنای برآمده، چشمگیر و مرتفع (عمید، ۱۳۸۹ ش: ۶۸۵) امری است که به وسیله آن بتوان کمیت، کیفیت و تغییرات یا ثبوت یک موضوع را تشخیص داد و اندازه گیری کرد؛ از آغاز ظهور اسلام همواره معیارهایی برای رشد و پیشرفت جامعه اسلامی وجود داشته است؛ به گونه ای که نبود هرکدام از آنها می تواند مسیر پیشرفت و ترقی جامعه اسلامی را به چالش بکشد؛ از جمله این معیارها می توان به مبارزه با فساد فکری و فرهنگی (الحر العاملی، بی تا: ج ۱۱، ح ۱، ۵۰۸)، رفاه اقتصادی (ابن بابویه، بی تا: ج ۲، ۸۹)، رشد خرد و دانش (شیخ کلینی، ۱۳۸۷ ق: ۸۶)، جهانی کردن اسلام (فرقان: ۱) اشاره کرد. اما دور از انتظار نخواهد بود که همگام با پیشرفت بشر در کنار پیدایش شاخص های جدید، شناسه های گذشته نیز - با توجه به مقتضیات زمان - رشد و تغییر پیدا کند. از این رو می توان گفت بحث شاخص، ویژگی ها و انواع آن برخلاف ظاهر ساده می تواند باعث بروز مشکلات و چالش های بسیاری در زندگی و محیط پیرامون ما ایجاد کند.

از این رو به دلیل وجود گزاره ها و مؤلفه های بسیار در بحث انتظار و منتظر پروری از یک سو و پافشاری مستمر رهبر انقلاب اسلامی در مقاطع مختلف زمانی بر شاخص علم - برای پیشرفت کشور و جامعه منتظر - نویسنده را بر آن داشت تا دیدگاه ایشان را در شاخص مذکور مورد تحلیل و بررسی قرار دهد.

نگارنده شاخص را در این مقاله به معنای معیاری جهت سنجش کمیت و کیفیت علم در جامعه منتظر به منظور ایجاد توانایی تطبیق مؤلفه های علمی آثار دانشمندان و علم پیشگان مسلمان با این دسته از معیارها در نظر گرفته است.

تعریف علم

علم واژه ای است عربی از ریشه عَلمَ به معنای یقین، دانستن، معرفت و دانش؛ در اصطلاح عامیانه، این کلمه در مورد هر نوع آگاهی که فرد در مورد محیط و مسایل پیرامون خود کسب می کند، اطلاق می گردد.

در ادیان گوناگون به تناسب، به فراگیری علم و دانش تأکید و توصیه شده است اما هیچ دینی همانند اسلام و به اندازه آن مسلمانان را به آموختن علوم گوناگون و یاد دادن آن به دیگران - به منظور رواج علم و دانش میان مردم - تأکید نکرده است.

نگاهی موشکافانه به اندیشه مقام معظم رهبری در رابطه با علم و علم‌آموزی نشان از آن دارد که پیشرفت علمی جامعه اسلامی در عصر حاضر، در سال‌های اخیر مرهون رهنمودها و تذکرات ایشان در مسئله علم است. ایشان با تکیه بر سخن امام علی علیه السلام اقتدار را از آن علم و دانش دانسته و عزت و قدرت یک جامعه را در پیشرفت علمی آن می‌بیند «من یک وقتی این حدیث را خوانده‌ام: «العلم سلطان» (ابن ابی الحدید، بی تا: ج ۲، ۳۱۹)؛ علم عبارت است از اقتدار. علم، خودش یک اقتدار است. هر کس این اقتدار را داشت، می‌تواند حرکت کند؛ هر کسی، هر ملتی، هر جامعه‌ای که نداشت، مجبور است از اقتدار دیگران پیروی کند. بنابراین، این یک محاسبه دقیق است.» (بیانات رهبری، ۸۹/۷/۱۴) هم‌چنین یکی از لوازم قدرتمند تشکیل حکومت که با دو هدف متفاوت می‌تواند موجب حکومت حق و یا باطل شود، علم است. «اگر علم نبود، استعمار هم نبود. اروپایی‌ها به برکت علم‌شان توانستند در دنیا راه بیفتند و ملت‌ها را زیر سلطه استعمار بگیرند و به اختلاف مناطق، صد، صد و پنجاه و دویست سال ملت‌ها را عقب نگه دارند و آنها را از سرمایه‌های مادی خودشان محروم کنند؛ استعدادهای انسانی‌شان را سرکوب کنند و کشتار به راه بیندازند. وقتی علم در مدیریت انسان‌هایی قرار گرفت که جز به جنبه‌های حیوانی زندگی نمی‌اندیشند، همین خواهد شد.» (بیانات رهبری، ۸۳/۴/۱)

لذا با توجه به اهمیت و تاکید علم در بیانات رهبر جامعه اسلامی، مسلمانان برای رسیدن به آمال غایی خود یعنی زائل کردن حکومت‌های باطل، فراگیر کردن اسلام در سراسر زمین و تشکیل حکومت مهدوی نیازمند حرکت علمی هستند.

تعریف جامعه منتظر

جامعه شناسان در تعریف جامعه، هر یک بر عنصر خاصی تاکید کرده، تعریف‌های متفاوتی ارائه داده‌اند. گروهی به عنصر «نظام و قرارداد» توجه دارند^۱ برخی به «نوع روابط» میان افراد عنایت داشته،^۲ بعضی نیز به عنصر «تعلق» یعنی وابستگی انسان به جامعه کل، عنایت داشته‌اند. (قادری، ۱۳۸۹ش) متفکران اسلامی نیز با توجه به ویژگی‌های جامعه اسلامی تعاریف متعددی بیان کرده‌اند. (مطهری، ۱۳۹۱ش: ج ۵، ۱۷)

۱. ژان ژاک روسو، ۱۷۷۸-۱۷۱۲م؛ توماس هابز، ۱۶۷۹-۱۵۸۸م.

۲. ادوارد وسترمارک، ۱۸۶۲-۱۹۳۹م.

به هر حال از دیدگاه اسلامی اجتماعی بودن انسان در متن خلقت و آفرینش او پی‌ریزی شده است:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ (حجرات: ۱۳)؛

ای انسان ما شما را از زن و مرد آفریدیم و شما را شعبه شعبه و قبیله قبیله قرار دادیم تا همدیگر را بشناسید. باکرامت‌ترین شما نزد خدا باتقواترین شماست، خدای سبحان به حق دانا و آگاه است.

جامعه منتظر همان‌گونه که از نامش پیداست به جامعه‌ای اطلاق می‌گردد که ارکان خود را بر پایه انتظار فرج بنیان نهاده؛ انتظار فرج، به عنوان یکی از عقاید انسان‌ساز و امیدبخش از عناصر زمینه‌ساز برای حرکت، پویایی و سوق دادن جامعه به سوی تشکیل حکومت عدل است.

مقام معظم رهبری با اشاره به نیاز طبیعی انسان‌ها به حکومت عدالت‌گستر، انتظار فرج را از انحصار جوامع اسلامی خارج کرده و آن را به هر جامعه معتقد به ظهور منجی تعمیم می‌دهد بر این اساس صرف انتظار یک موعود و یک منجی در آخرالزمان - حتی در جوامع غیراسلامی - می‌تواند آن جامعه را در مراتب پائین یک جامعه منتظر قرار دهد. «امروز ما انتظار فرج داریم. یعنی منتظریم که دست قدرتمند عدالت‌گستری بیاید و این غلبه ظلم و جور را که همه بشریت را تقریباً مقهور خود کرده است، بشکند و این فضای ظلم و جور را دگرگون کند و نسیم عدل را بر زندگی انسان‌ها بوزاند، تا انسان‌ها احساس عدالت کنند. این نیاز همیشگی یک انسان زنده و یک انسان آگاه است؛ انسانی که سر در پیله خود نکرده باشد، به زندگی خود دل خوش نکرده باشد. انسانی که به زندگی عمومی بشر با نگاه کلان نگاه می‌کند، به طور طبیعی حالت انتظار دارد.» (بیانات رهبری، ۸۷/۵/۲۷) آنچه یک جامعه را در مرتبه بالای انتظار فرج قرار می‌دهد تحقق تمام شاخص‌های انتظار است (همان) مانند استقرار عدالت فراگیر، مبارزه با فساد فکری و فرهنگی و انحرافات مذهبی، رفاه اقتصادی، توسعه پایدار و سازگاری انسان با طبیعت، شکوفائی خرد و دانش بشری، اجرای اصل مساوات، قلع و قمع ریشه‌های ظلم و طغیان، گسترش ارزش‌های دینی، حاکمیت قرآن و معنویت، فراگیر نمودن اسلام در جهان. (موحدی، ۱۳۸۷: ۱)

پژوهشگر در این نوشتار، با تکیه بر دیدگاه‌های مقام معظم رهبری به بررسی شاخص‌های

علمی جامعه منتظر خواهد پرداخت. گرچه مسلماً آنچه که در این نوشتار به آن اشاره خواهد شد قابل بسط بوده و موارد دیگری نیز قابل طرح است.

شاخص‌های علمی جامعه منتظر از دیدگاه مقام معظم رهبری

با توجه به نگاه گسترده رهبر انقلاب به موضوع علم و هم‌چنین جهت‌گیری سخنان و اهداف ایشان به سمت دستیابی به جامعه‌ی آماده و زمینه‌ساز ظهور و برپایی تمدن اسلامی می‌توان موارد زیر را از شاخص‌های علمی جامعه منتظر در اندیشه ایشان نام برد:

۱. همسویی با رشد و بالندگی تمدن اسلامی

فلسفه آفرینش، دانش گستری؛ و هدف بعثت پیامبر ﷺ نیز تعلیم و تربیت بوده است. روایات نبوی ضمن مذمت جهل و نادانی، علم‌آموزی را امری واجب، حسنه، صدقه، تسبیح و جهاد دانسته و عالمان را ارجمندترین انسان‌ها معرفی می‌کنند. (شیخ طوسی، ۱۴۱۴ق: ۴۸۸) ظهور اسلام با خواندن و نوشتن، سوگند قرآن کریم به قلم، و تکریم دانشمندان، نشانه اعجاز این دین مبین در اصلاح فرهنگ و پی‌ریزی تمدن است. روش قرآن کریم در امر به ژرف‌نگری، خردورزی، قرائت، کتابت، تمجید از علم و عالمان از یک سو؛ و سیره پیامبر اسلام ﷺ در وجوب همگانی تحصیل علم، توصیه به دانش‌آموزی در شرایط سنی مطلوب، ضرورت تحصیل علم در هر زمان و در هر شرایط، تحمل مشکلات علم‌آموزی، تشویق مسلمانان به حکمت‌اندوزی، لعن و نکوهش کتمان‌کنندگان دانش، و آزادی اسیران جنگ بدر در قبال آموزش به ده نفر مسلمان از سوی دیگر؛ موجب نهضت علمی شکوهمندی در قلمرو اسلام گردید؛ علم‌آموزی در موضوعات مختلف تأسیس مدارس، و کتابخانه‌ها از برکات این نهضت علمی و جلوه‌هایی از تمدن اسلامی است که به تدریج جهانی شد. (خامنه‌ای، ۱۳۹۹) نه تنها از زمان پیدایش اسلام بلکه بعثت پیامبران از آغاز و نگاهبانی دین توسط اولیا و اوصیای الهی در جهت تشکیل تمدن اسلامی بوده است. (فرازی از دعای ندبه: *مَسْتَحْفِظًا بَعْدَ مُسْتَحْفِظٍ...*) «بعثت انبیاء برای ایجاد یک جامعه فاضله است؛ همان‌طور که اشاره کردند، برای ایجاد یک تمدن است. این تمدن همه چیز دارد؛ در تمدن همه چیز هست؛ هم علم هست، هم اخلاق هست، هم سبک زندگی هست، هم جنگ هست.» (بیانات رهبری، ۱۳۹۸/۱/۱۴)

تمدن اسلامی در بیانات مقام معظم رهبری آن فضایی است که انسان در آن از لحاظ مادی و معنوی رشد کند و به غایت مطلوبی که خداوند برای او خلق کرده است برسد. بنابراین

جامعه‌ای که زمینه‌ساز چنین تمدنی است باید شاخص‌ها و مؤلفه‌های خود را در جهت رشد و اعتلای آن پایه‌گذاری و تنظیم کند. «... بایستی به وسیله‌ی اجرائیات درست - قانون درست، اجرای درست - این آرمان‌ها و ارزش‌هایی که مطرح شده، این آرزوهای بزرگ انقلابی، یکی یکی در جامعه تحقق پیدا کنند؛ آن وقت نتیجه می‌شود جامعه انقلابی؛ ... بعد که جامعه انقلابی درست شد، آن وقت زمینه برای ایجاد تمدن انقلابی و اسلامی به وجود می‌آید. حالاً من تعبیر به «انقلابی» کردم؛ به جای کلمه «انقلابی» می‌توانید کلمه «اسلامی» بگذارید؛ یعنی دولت اسلامی، جامعه اسلامی، تمدن اسلامی؛ این مراحل است که وجود دارد.» (بیانات رهبری، ۱۳۹۷/۳/۷)

۲. ثبات در جدیت و تلاش علمی

از آن جا که علم قدرت، ثروت و اقتدارآفرین است لذا با جهاد و مبارزه باید حرکت رو به رشدی را به سمت جلو آغاز کرد و با بیرون کشیدن آن از انحصار حکومت‌های باطل آن را در خدمت جامعه منتظر درآورد. اهمیت جهاد علمی با هدف کسب مرجعیت علمی و فناوری در جهان در اندیشه مقام معظم رهبری تا آن جاست که ایشان جهاد علمی را از مصادیق جهاد با نفس خوانده‌اند. به عقیده ایشان کسی که ساعت‌ها از وقت خود را با خستگی ناپذیری در محیط‌های علمی صرف می‌کند تا یک دستاورد علمی را به جامعه اسلامی تقدیم کند جهاد با نفس کرده است. «یکی از انواع جهاد با نفس هم این است که شما شب تا صبح را روی یک پروژه‌ی تحقیقاتی صرف کنید و گذر ساعات را نفهمید. جهاد با نفس این است که از تفریح‌تان بزنید، از آسایش جسمانی‌تان بزنید، از فلان کار پر پول و پردرآمد - به قول فرنگی‌ها پول‌ساز - بزنید و تو این محیط علمی و تحقیقی و پژوهشی صرف وقت کنید تا یک حقیقت زنده علمی را به دست بیاورید و مثل دسته گل به جامعه‌تان تقدیم کنید؛ جهاد با نفس این است. یک قسمت کوچکی هم جهاد با مال است.» (بیانات رهبری، ۱۳۸۹/۴/۲) به عقیده ایشان ابتناء علم بر جهاد و مبارزه زمانی به کمال خود می‌رسد که جهاد علمی توأم با علم جهادی باشد. علم جهادی به معنای علمی است که برخاسته از مجاهده و تلاش است و جهاد علمی به معنای مبارزه برای رسیدن به یک هدف والا و مقدس در میدان علمی؛ مبارزه‌ای جهت‌دار برای زدودن موانعی که دشمن بر سر راه حرکت علمی قرار خواهد داد. «علم شما علم جهادی است؛ با جهاد و با اجتهاد همراه است؛ در یوزه‌گری و منتظر نشستن برای هدیه شدن علم

از این سو و آن سو نیست؛ دنبال علم می‌روید تا آن را به دست بیاورید؛ این علم جهادی و علم برخاسته از مجاهدت و اجتهاد و تلاش است. از طرفی شما مشغول جهاد هستید. جهاد یعنی مبارزه برای یک هدف والا و مقدس.» (بیانات رهبری، ۱۳۸۳/۴/۱)

۳. انحصار شکنی و آزاد اندیشی علمی

از نظر مقام معظم رهبری غرب توانسته است با استفاده از منحصر کردن علم در دنیای خود جهان‌های دیگر را در یک عقب‌ماندگی نگه دارد و تنها راه برون‌رفت از این آفت آزاداندیشی و انحصار شکنی است. «یکی از موضوع‌هایی که نمی‌گذارند در کشورهای زیر سلطه رشد کند و به شدت مانع آن می‌شوند، مسئله علم است؛... آنها می‌دانند که علم چقدر در قدرت بخشیدن به یک ملت و به یک کشور، تأثیر دارد، لذا است که اگر بخواهند نظام سلطه؛ یعنی رابطه سلطه‌گر و سلطه‌پذیر باقی بماند و حاکم بر نظم جهانی باشد، باید نگذارند آن بخشی که آنها مایلند سلطه‌پذیر باشند، دارای علم شوند؛ این یک استراتژی است که برو برگرد ندارد و الان رفتارشان هم در دنیا بر همین منوال است؛ لذا باید برای کسب علم و تحقیق جهاد کرد؛ باید کار کرد.» (بیانات رهبری: ۱۳۸۳/۴/۱)

جامعه منتظر برای رشد و پیشرفت خود نیازمند آن است که با آزاداندیشی و گسترش مرزهای فکری خود جامعه را از عقب‌ماندگی تحمیل شده، در آورد. به عقیده ایشان علت موفقیت سلطه و سیادت غرب در بسیاری از زمینه‌ها ناشی از همین عامل است. اما این سؤال مطرح می‌شود که آیا انحصارطلبی علمی غرب در طول سالیان باعث خواهد شد غرب تنها الگوی پیشرفت علمی جوامع عقب‌مانده‌ای قرار بگیرد که تصمیم به پیشرفت و شکستن حصارها کرده‌اند؟ آیا جایگاه علمی امروز غرب گویای این مطلب است که غرب مسیر درست را طی کرده و جامعه ما باید همین مسیر را در جهت ترقی علمی خود به کار بندد؟ رهبر انقلاب اسلامی در پاسخ به چنین پرسشی با اشاره به میزان بحران‌ها و مشکلاتی که گریبان‌گیر غرب شده - مشکلاتی که کشورهای عقب‌مانده علمی کمتر به آنها مبتلا هستند - مسیر درست پیشرفت را مسیر ایرانی اسلامی بیان می‌کنند. «مسیر پیشرفت، مسیر غربی نیست، مسیر منسوخ و برافتاده‌ی اردوگاه شرق قدیم هم نیست. بحران‌هایی که در غرب اتفاق افتاده است، همه پیش روی ماست، می‌دانیم که این بحران‌ها گریبان‌گیر هر کشوری خواهد شد که از آن مسیر حرکت کند. پس ما بایستی مسیر مشخص ایرانی - اسلامی خودمان را در پیش بگیریم و

این را با سرعت حرکت کنیم؛ با سرعت مناسب.» (بیانات رهبری: ۱۳۸۷/۲/۱۴) جامعه اسلامی به پشتوانه منابع وحیانی و علوم ربانی پیشوایان دین از نظر علمی حرف‌های زیادی برای گفتن دارد.

۴. اجتهاد و نواندیشی

در اندیشه مقام معظم رهبری تولید علم و عالم دو رکن اساسی در رشد علمی یک جامعه بشری محسوب می‌شوند. به عقیده ایشان جهش جامعه منتظر به جلو برای تحصیل قله علمی دنیا، با عبور از مرز فراگیری صرف و تولید و صدور علم ممکن است. علت تأکید رهبر جامعه منتظرین بر تولید علم در طی سالیان اخیر آن است که به عقیده ایشان نمو علم رشد فناوری و پیشرفت این دو مؤلفه احساس وابستگی و نیاز جوامع دیگر را به دنبال خواهد داشت. اما آنچه تولید علم و عالم را از آفت تحریف و انحراف مصون نگاه می‌دارد در نظر رهبر انقلاب اسلامی جهت‌دهی درست است. جهت‌دهی در مسیر نفع و کمال انسان؛ زیرا در غیر این صورت علم و دارنده آن عامل بدبختی انسان‌ها خواهند شد؛ مانند آنچه که در تمدن مادّی در تولید سلاح‌های هسته‌ای اتفاق افتاد. «بایستی [در] تولید علم، تولید عالم، جهت‌دهی صحیح [صورت بگیرد]؛ علم و عالم در تمدن مادّی وسیله بدبختی انسان شد؛ وسیله تولید بمب اتم شد، وسیله تولید سلاح شیمیایی شد، وسیله تولید ویروس‌های خطرناکی شد که امروز متأسفانه قدرتمندها از طُرُق مختلف دارند آنها را در جسم و جان جوامع داخل می‌کنند؛ علم این جوری شد؛ علم منحرف شد؛ علم، در جهت درست، در جهت نفع، در جهت کمال انسان [باشد].» (بیانات رهبری: ۱۳۹۶/۳/۱۷)

در نگاه ایشان برای نوآوری و تولید علم علاوه بر قدرت علمی باید از جرات علمی نیز بهره‌مند بود و با ایجاد سؤال و خدشه وارد کردن به مسائل علمی جرات پیشبرد علمی را تقویت کرده، و از این رهگذر قدمی بزرگ در راه انقلاب علمی برداشت.

روش‌شناسی تولید علم در نگاه ایشان اجتهاد به معنای مصطلح یعنی استنباط از منابع دینی و رجوع به عقلی است که پشتوانه آن وحی است. (اکبری و رضایی، ۱۳۹۳: ش: ۹) «آنچه که برای یک محیط علمی و دانشگاهی وظیفه آرمانی محسوب می‌شود، این است که در زمینه مسائل علمی، نواندیش باشد. معنای واقعی تولید علم این است. تولید علم، فقط انتقال علم نیست؛ نوآوری علمی در درجه اول اهمیت است... علوم گوناگونی که برای اداره یک جامعه و

یک کشور به صورت علمی لازم است، به نوآوری و نواندیشی علمی - یعنی اجتهاد - احتیاج دارد.» (بیانات رهبری، ۱۳۷۹/۱۲/۹)

۵. قداست علمی

علم مطلوب در نگاه مقام معظم رهبری علمی است که با تزکیه همراه باشد. زیرا فقدان آن از نکاتی است که منجر به انحراف علم خواهد شد. ایشان جامعه اسلامی را جامعه‌ای می‌دانند که عدالت در آن به نحو کامل استقرار داشته باشد و اخلاق اسلامی در میان مردم آن گسترده شود. ایشان معتقدند که علم باید با اخلاق توأم باشد چون با نبود اخلاق‌گرایی و اخلاق‌محوری هرچند علم پیشرفت چشمگیری داشته باشد اما جامعه را به سرمنزل مقصود نخواهد رسانید. (بیانات رهبری، ۱۳۷۸/۷/۱۹)

به اعتقاد ایشان ارزش علم منوط به معنویت است و علم بدون معنویت فاقد هرگونه ارزشی است. زیرا علم بدون معنویت همان چیزی می‌شود که اکنون تمدن غربی با آن مواجه است. تاکید رهبر معظم انقلاب بر علم همراه با معنویت به این دلیل است که علم با خود قدرت می‌آورد و اگر این قدرت رها باشد، عامل فساد و فتنه‌انگیزی می‌شود. برعکس زمانی که معنویت علم را فرماندهی کند عامل سعادت می‌شود و در خدمت آرامش و امنیت مردم قرار می‌گیرد. (اکبری و رضایی، ۱۳۹۳ش: ۱۱) «علم یک ابزار است، یک سلاح است؛ این سلاح اگر در دست یک انسان بدطینت، بددل، خبیث و آدمکش قرار بگیرد، جز فاجعه چیز دیگری نمی‌آفریند؛ اما همین سلاح می‌تواند در دست انسان صالح، وسیله دفاع از انسان‌ها، دفاع از حقوق مردم، دفاع از خانواده باشد. این علم را بایستی آن وقتی در دست گرفت که با تزکیه همراه باشد. این توصیه‌ی من به شماست.» (بیانات رهبری، ۱۳۸۹/۷/۱۴)

مقام معظم رهبری شرط به خدمت بشر درآمدن علم را معیت با معنویت می‌دانند. از نگاه ایشان علم فاقد ارزش تعبیر نادرستی است که با معارف دین اسلام همخوانی ندارد. بلکه تلاش علمی جامعه منتظر در حرکت به سوی تمدن اسلامی آن است که دانش را با معنویت همراه کند و آن را از سکولاریزه کردن خارج کند. «این که ما بیابیم ثابت کنیم که علم نمی‌تواند با ارزش همراه باشد، یک مغالطه بسیار بزرگ و فریب بزرگ برای ذهن انسان‌هاست. نخیر، علم می‌تواند با ارزش همراه باشد. معنویت اسلامی با حیوانیت، با فساد و با سوءاستفاده از علم مشکل دارد، نه با دانش و فناوری و تحقیق. می‌تواند معنویت همراه با علم باشد و می‌تواند

نتایج دانش و پژوهش در جهت معنویت حرکت کند.» (بیانات رهبری، ۱۳۸۳/۴/۱)

۶. جهش علمی

عزت و اقتدار جامعه منتظر در گرو ترقی و پیشرفت علمی است. از دیدگاه رهبر جامعه منتظران جبران عقب ماندگی جوامع به دلیل انحصارطلبی علمی غرب - که در یک بازه زمانی رخ داد - تنها با پیشرفت علمی حاصل می شود. (بیانات رهبری، ۱۳۹۷/۷/۲۵) به عقیده ایشان جامعه منتظر باید با تلاش مستمر و بی وقفه در جهت پیشرفت علم خود را به مرجعیت علمی دنیا برساند و این امر محقق نخواهد شد مگر آن که پیشرفت علم با سرعت و جهش همراه شود. تأکید مقام معظم رهبری برای افزایش سرعت پیشرفت علمی به این دلیل است که افزون بر جبران خسارت های ناشی از عقب ماندگی تحمیل شده بتوانیم از نقطه ای که اکنون غرب به آن رسیده پیشی بگیریم. زیرا آنچه مسلم است غرب نیز دست از تلاش برای ارتقای علمی و کسب قدرت بیشتر بر نخواهد داشت. لذا این امر بر لزوم سرعت بیشتر در پیشرفت علمی می افزاید. «در مسئله علم و فناوری از طرف های مقابل، مبالغ زیادی عقبیم؛ اگر بخواهیم به او برسیم، اگر با سرعتی که او پیش می رود پیش برویم، این فاصله همیشه می ماند؛ ما باید با یک سرعت و شتابی پیش برویم که چند برابر سرعت او باشد تا بتوانیم به او برسیم.» (بیانات رهبری، ۱۳۹۵/۶/۳) از لوازم جهش و سرعت علمی از نگاه مقام معظم رهبری تقویت و وارد کردن عنصر علم، ابتکار و پیشرفت علمی و حضور دانشمندان در حوزه های مختلف از جمله صنعت، کشاورزی، نفت، نیرو، بهداشت و درمان است. تأکید ایشان بر سرعت پیشرفت علم به دلیل نقش اساسی آن در زیرساخت کشور است که با تلاش و جدیت می تواند به یکی از سرمایه های پربازده و کم هزینه تبدیل شود. ایستی پیشرفت علمی با جدیت تمام دنبال بشود. «اگر پیشرفت علمی را ما دنبال کردیم، آن وقت اقتصاد دانش پایه - که سرمایه گذاری اش اندک است [اما] فرآورده و محصولش بسیار زیاد است - در اختیار ما قرار خواهد گرفت.» (بیانات رهبری، ۱۳۹۴/۱۲/۲۰)

۷. نافعیت علم

نافع بودن علم از جمله مباحثی است که در روایات اسلامی به آن تأکید شده است. امام علی علیه السلام در این باره فرموده اند:

بدان علمی که نافع نباشد خیری در آن نیست و آموختنش نارواست؛ و دانشی که

آموختنش رو نباشد، سودمند نیست. (نهج البلاغه: نامه ۳۱)

علم نافع در نگاه مقام معظم رهبری علمی است که به کمک حل مشکلات جامعه و کشور بیاید و به عمل بیانجامد. (بیانات رهبری، ۱۳۹۳/۵/۱) به عقیده ایشان علم باید بتواند نیازهای جامعه را شناسایی و درصدد رفع آنها برآید؛ علمی که رافع نیازهای امروز و فردای جامعه باشد و بتواند جامعه منتظر را به هدف خود نزدیک تر کند. «دنبال علمی باشیم که برای کشور لازم و نافع است؛ نه فقط برای حال کشور، بلکه برای ده سال بعد و بیست سال بعد کشور. ممکن است ما در بیست سال بعد، یک نیازی داشته باشیم که از امروز باید تحقیقات آن نیاز شروع بشود. اگر امروز تحقیق نکردیم، اگر امروز خودمان را آماده نکردیم، آن وقتی که لازم داریم دستان خالی خواهد بود. باید این نیازسنجی انجام بگیرد و نیازهای امروز هم مورد ملاحظه قرار بگیرد. دانش جویی و دانش‌آموزی و فراگیری علم و تعلیم علم، بر مبنای نفع آن و نیاز آن باشد.» (بیانات رهبری، ۱۳۹۴/۸/۲۰) ناگفته نماند آنچه در این دسته از روایات و منظومه فکری رهبر انقلاب در رابطه با «نفع» علم مطرح می‌شود، تنها ناظر به وجه سودآوری مادی علم نیست بلکه تولید علم ناظر بر نیازهای جامعه - اعم از مادی و معنوی - مدنظر است.^۱ شرکت‌های دانش بنیان از نتایج عملی علم نافع در کلام مقام معظم رهبری است.

نتیجه گیری

شاخص‌های هر نظام اجتماعی، میزان ارزیابی کارکرد آن جامعه است و پایبندی به آنها، جامعه را به هدف برگزیده خود می‌رساند. سرچشمه این شناسه‌ها در جوامع دینی از جمله جامعه منتظر، دانش و حیانی و علوم عقلی است. مقام معظم رهبری با اشاره به نیاز طبیعی انسان‌ها به حکومت عدالت‌گستر، بر این باورند که صرف انتظار یک منجی برای تحقق چنین حکومتی - حتی در جوامع غیراسلامی - می‌تواند آن جامعه را در مراتب پائین یک جامعه منتظر قرار دهد؛ اما آنچه رهنمود او به مراتب بالا خواهد بود، تحقق تمام شاخص‌های انتظار است. در این میان رویکرد دین به مرتبه دانش، هم‌چنین نگرش مقام معظم رهبری - اندیشمند و متفکر برجسته جهان اسلام - به دانش و معرفت، گویای آن است که علم می‌تواند از مهم‌ترین سازه‌های نظام اجتماعی منتظر باشد.

۱. روزنامه فرهیختگان، ۱۳۹۶/۷/۲۶.

نگرگاه رهبر انقلاب، اولین پایه علمی را همسویی با رشد و بالندگی تمدن اسلامی می‌داند. از آن جا که تمدن اسلامی به فضایی اطلاق می‌گردد که انسان در آن بتواند رشد مادی و معنوی داشته، به نهایت پسنندیده خود برسد؛ بنابراین می‌بایست مؤلفه‌های خویش را در جهت بهبود و پیشرفت آن به رشته نظم درآورد.

عنصر دیگر در اندیشه ایشان ثبات و جدیت در تلاش علمی است؛ به معنای تلاشی همه‌جانبه برای رسیدن به یک هدف والا و مقدس در میدان علمی؛ مبارزه‌ای جهت‌دار برای زدودن موانعی که دشمن بر سر راه حرکت علمی قرار خواهد داد.

انحصار شکنی و آزاداندیشی علمی اصل دیگری است که در تحلیل سخنان ایشان علم بالنده و نوین را به ارمغان می‌آورد و نجات‌دهنده آن از تحجر، جزم‌گرایی و ایستایی است.

تولید علم و عالم دو رکن اساسی در رشد علمی یک جامعه بشری محسوب می‌شوند. از این رو اجتهاد و نواندیشی عامل دیگری است که جهش جامعه منتظر را به سوی کسب قله علمی دنیا ممکن می‌سازد. عبور از مرز فراگیری صرف، و در نتیجه تولید و صدور علم در نگاه ایشان نیازمند اجتهاد و نواندیشی است.

قداست، جهش و نافعیت علمی شاخص‌های دیگری هستند که فقدان آنها به ترتیب منجر به انحراف، عقب‌ماندگی و بی‌بهرگی علمی خواهد شد.

برآیند تحلیل سخنان مقام معظم رهبری و برشماری شناسه‌های علمی جامعه منتظر بیانگر آن است که «علم» مهم‌ترین شاخص نظام اجتماعی منتظر بوده و بر این اساس دستاورد این پژوهش همخوان با فرضیه نویسنده است.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. ابی‌الحدید، فخرالدین ابوحامد عبدالحمید بن (بی‌تا)، شرح نهج البلاغه، قم: مکتبه آیه الله

العظمی المرعشی النجفی رحمته الله.

۲. اکبری، مرتضی؛ رضایی، فریدون (۱۳۹۳ش)، «واکاوی شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی

در اندیشه مقام معظم رهبری»، دوفصل‌نامه *الگوی پیشرفت اسلامی و ایرانی*، شماره ۵.

۳. الحر العاملی، الشیخ أبو جعفر (۱۴۱۴ق)، *وسائل الشیعه*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

۴. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۱ش)، *بیداری و احیای تمدن اسلامی با تأکید بر اندیشه سیاسی رهبر معظم انقلاب اسلامی*، تهران: مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.
۵. طوسی، محمدبن حسن (۱۴۱۴ق)، *الامالی*، قم: دارالثقافه.
۶. عمید، حسن (۱۳۸۹ش)، *فرهنگ فارسی*، تهران: انتشارات راه رشد، اول.
۷. قادری، مریم (۱۳۸۹ش)، *آشنایی با مفهوم جامعه و نظر بزرگان جامعه شناسی درباره تعریف جامعه*، بی‌جا: بی‌نا.
۸. قمی مشهدی، محمدبن محمدرضا (۱۳۶۷ش)، *کنزالدقائق وبحر الغرائب*، محقق: حسین درگاهی، تهران: وزارت الثقافة و الإرشاد الاسلامی / مؤسسة الطبع و النشر.
۹. مطهری، مرتضی (بی‌تا)، *مقدمه‌ای بر جهان بینی اسلامی (جامعه و تاریخ)*، بی‌جا: بی‌نا.
۱۰. موحدی، محسن (۱۳۸۷)، «شاخص‌های جامعه منتظر از دیدگاه مقام معظم رهبری»، *مجموعه مقالات همایش بین‌المللی دکترین مهدویت*، قم: مؤسسه آینده روشن.
۱۱. روزنامه فرهیختگان: www.fdn.ir
- پایگاه اینترنتی: www.khamenei.ir